

Peter Benický a Hugolín Gavlovič

LUBICA ZUBOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

V slovenskej literárnej histórii sa často presadili tvrdenia, ktoré neprešli kritickým skúmaním. Vo viacerých literárnohistorických syntézach¹ sa objavil údaj, že pri vzniku Valaskej školy zohrali úlohu aj Benického *Slovenské verše*. Autori vychádzali z hlbšie neoverenej poznámky poľského slavistu W. Bobeka.²

Peter Benický pochádzal z uhorského katolíckeho šľachtického rodu. Názory na rok a miesto jeho narodenia nie sú jednotné. Podľa zachovaných dokumentov bol druhorodený a podľa údajov o narodení súrodencov sa ako najpravdepodobnejší dátum jeho narodenia uvádza rok 1606. V 16. storočí jeho starý otec Mikuláš dostal od cisára Ferdinanda I. majetky po vymretom rode Mičinských. Odvtedy rod používal rozšírené priezvisko „Beniczky de Miczine“.³ Benického otec získal titul rytiera zlatej ostrohy za vojenské zásluhy proti Turkom. Peter Benický tiež istú dobu pôsobil vo vojenských službách, neskôr pracoval v Ostrihome ako ceremoniár prímasa. Do konca života sa najčastejšie zdržoval vo svojom dome v Trnave. Tu udržiaval kontakty s viacerými trnavskými profesormi, hoci sám mal len priemerné vzdelanie s ohľadom na dobu. Podľa článku D. Kovácsa vlastným poddaným zohľadnil blízkosť tureckého nebezpečenstva a poskytol im viaceré poddanské úľavy.⁴ Na žiadosť bohatej príbuznej Márie Turzovej prebral správcovstvo nad jej panstvom. Mária Turzová mu z vďačnosti zanechala v testamente značný podiel majetku.⁵ Po jej smrti roku 1662 časť príbuzných napadla pravosť závetu. Siahodlhé súdne spory podlomili Benického zdravie a zanedlho zomrel (roku 1664).

Počas života sa Peter Benický podľa zachovaných záznamov nikdy nepokúsil verejne prezentovať vlastnú literárnu tvorbu. Až vo svojom testamente nechal peniaze priateľovi Štefanovi Bartókovi, aby za ne zabezpečil vydanie jeho maďarských básní. Štefan Bartók ich roku 1664 v Trnave vydal pod názvom *Magyar rithmusok*. Namiesto úvodu do vydania napísal: „Že tieto Maďarské veše, ktoré som vydal a ktorými chcem poukázať na to, že ak aj človek veľa neštuduje a aj do škôl nechodí, ak aj veľa po latinu nevie, privato studio, len pracuje a do čítania nie je lenivý, môže priniesť veľa osohu

¹ Napr. ŠMATLÁK, S.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997; MINÁRIK, J.: *Baroková literatúra*. Bratislava : SPN, 1984.

² BOBEK, Wl.: *Dvaja slovenskí veršovci: Peter Benický a Martin Hugolín Gavlovič*. In: *Slovensko a Slovanstvo*. Bratislava : Naklad. Slov. ligy, 1936.

³ NOVÁK, J.: *Rodové erby na Slovensku II*. Bratislava : Osveta, 1986, s. 20 – 22.

⁴ KOVÁCS, D.: *Beniczky Péter élete és költészete*. ItK , 1906.

⁵ KOMÁROMY, A.: *Thurzó Mária végrendelte és Beniczky Péter költő*. Századok, 1887. KOMÁROMY, A.: *Vegey közlések. Adalékok Beniczky Péter életéhez*. Történelmi tár, 1885.

ako chudák pán Peter Benický...“ Do roku 1806 boli *Magyar rithmusok* vydané v Kluži, Levoči, Debrecíne, Šoprone, v Bratislave pravdepodobne dvadsaťjedenkrát. Benického rukopis Maďarských rytmov je však dodnes nezvestný. Nie je teda jasné, v akej podobe ich Bartók vydal. Všetky neskôr nájdene maďarské a latinské odpisy nesú známky viacerých vydaní.⁶ O iných dielach Petra Benického sa dlho nevedelo. Známe boli aj latinské básnické pokusy mladého Benického zachované na okrajoch Grécko – latinského slovníka. Podrobne ich v Novom maďarskom múzeu rozobral František Toldy.⁷ Keď sa v 19. storočí objavil rukopis *Slovenských veršov* v knižnici Madočániovcov v Horovciach, maďarská strana ho najskôr považovala za podvrh. Až roku 1906 D. Kovács pripustil, že *Slovenské verše* nesú známky originality, nepovažoval ich za preklad ani za odpis Maďarských rytmov a uznal sporný rok napísania – rok 1652. Pri autorovi zaváhal, lebo podľa neho bolo veršovanie v tej dobe „módnu záležitosťou“.⁸

Slovenská strana na základe vratkých indícií určila rok 1652 ako rok napísania *Slovenských veršov*. Napriek mnohým nezrovnalostiam tento rok sa dodnes považuje za rok ich vzniku.

Slovenské verše aj Maďarské rytmy v reflexívnej atmosfére prinášajú čitateľom tematicky rôznorodú zbierku didaktizujúcich pravidiel na všedný deň. Niektoré strofy sú v oboch zhodné, niektoré len podobné a približne jedna tretina z oboch diel nemá spoločný základ. Maďarské rytmy obsahujú 250 deväťveršových balassiovských strof. Dielo zahrňuje okrem spomenutých veršov aj 30 duchovných básní, ktoré v Slovenských veršoch chýbajú. Slovenské verše obsahujú 217 očíslovaných dvanásťveršových strof (6A, 6A, 7B, 6C, 6C, 7B, 6D, 6D, 7E, 6F, 6F, 7F), päťstrofovú časť *O štyroch častiach ročných*, v ktorej autor zachoval číslovanie a stavbu strof, časť *O rozličných farbách a Coronides* – záver. Označený je aj *Epilogus*., no v rukopise sa zachoval len nadpis. Okrem autorových osobných postrehov v diele sa dá zachytiť aj vonkajší vplyv. Napriek súdobému bežnému vzdelaniu, Benický sledoval vtedajšiu filozofickú i literárnu vzdelanosť. Okrem Bartókovho súvekeho úvodu do vydania Maďarských rytmov na Benického sčítanosť poukazuje vo svojom článku D. Kovács. Počas ostrihomskej služby ceremoniára Benický pravdepodobne súkromne študoval rukopisné prednášky Petra Pázmáňa *Ratio studiorum* z rokov 1598 – 1599. P. Pázmáš tu spísal vlastné komentáre k dielu Aristotela. Tieto komentáre poslúžili aj ako základ ranej výučby filozofie na Trnavskej univerzite.⁹

Nepriamy vplyv mal cez všeobecnú filozofickú náladu na Benického aj novostoickej Justus Lipsius (1547 – 1606). Na Trnavskej univerzite boli zásady novostoicizmu v jej ranej fáze stále aktuálne. Filozofická rovina Benického *Slovenských veršov* však nemá charakter programovej výpovede. Snaha dať dielu „vyšší“ ráz je skôr záležitosťou vtedajšieho diskurzu. Verše: „*Kdo rozumu nemá / nech v rade nesedá / kde o neho nestojí. / Než radnej zdaleka / poslúchá rečníka / Vetším bude domeni / že poslúchal pilne / budú*

⁶ STOLL, B.: *Benický Péter*. Rukopisné úvodné štúdiá ku kritickému vydaniu *Magyar rithmusok*. Archív knižnice Ústavu slovenskej literatúry SAV.

⁷ TOLDY, F.: *Benický Péter kora, s nemely fontos kicsisége*. Új magyar múzeum, 1853, s. 352 – 356.

⁸ KOVÁCS, D.: Ref. 4.

⁹ KOVÁCS, D.: Ref. 4.

držet silne / že neco zvláštního / školy platonickéj / neb peripatetickej / Platóna skušeného. (34)“ vyznievajú manieristicky, umelo. Považovať Benického za hlásateľa vtedajších filozofických názorov by nebolo správne. Pravdepodobnejšie bude, že autor v diele zúžitkoval sporadické vedomosti a obohatil nimi osobné morálne úvahy o bežnom živote. Hojné využitie zvučných mien napríklad z antiky, biblie a histórie potvrdzuje skôr úroveň vedomostí v rámci predstavy o bežnej školskej výučbe nižšieho školstva v 17. storočí. Časté sú aj omyly, ktoré evidentne vyplývajú z neznalosti vecí, autorovi teda chýba hlbšie poznanie problematiky.

Pozícia Hugolína Gavloviča bola úplne odlišná. Pochádzal z poľsko-slovenského pohraničia, narodil sa roku 1712 v Czarnom Dunajci. Vyrastal v Trstenej. V ranom veku osirel, ukončil stredoškolské vzdelanie a roku 1733 vstúpil do františkánskej rehole, neskôr (1742) ukončil v Žiline štúdium teológie. Pracoval okrem prechodných pôsobísk v Pruskom a v Horovciach. Často chorľavel, zomrel na suchoty roku 1787.

Františkánsky rád v 18. storočí sa snažil uplatňovať zásady katolíckej viery medzi obyčajným ľudom. Františkánska rehoľa vytvárala reformu v rámci katolíckeho vierovyznania a nezapájala sa do mocenských štruktúr.¹⁰ Zásada žiť podľa evanjelia prirodzeným spôsobom priviedla späť na katolícku vieru široké ľudové vrstvy po zrušení *Cuius regio, eius religio*.

Hoci sa františkáni zamerali na ľud, čo sa prejavilo na jednoduchosti ich výpovede napr. aj v príkladoch v kázniach, vo vlastných radoch pestovali vysokú kultúru vzdelanosti. Svedčia o tom aj ich rozsiahle kláštorné knižnice po celom Slovensku. Podrobný súpis diel františkánskych knižníc na Slovensku uložený v Slovenskej národnej knižnici v Martine dokladá, že kláštorné bibliotéky obsahovali 253 inkunábul a 3 400 tlačí zo 16. storočia, 3 800 tlačí zo 17. a 8 500 tlačí z 18. storočia. Františkánska knižnica bola v tom čase priamo v Pruskom.¹¹

Dielo Hugolína Gavloviča je na rozdiel od Benického rozsiahle. Podľa Komentára G. Gáfríkovej zachovaných prác je jedenásť a nezachovaných, no známych je taktiež jedenásť.¹² Mnohé z nich (rovnako ako aj Valaská škola) sú značne obsažné. Gavlovič bol silne motivovaný kresťanstvom a vďaka kňazskému a rehoľnému stavu aj svetské témy mu slúžili na vyjadrenie idey viery. Jedna z najdôležitejších myšlienok, tiahnuca sa celým plodným dielom, bol návod na duchovné smerovanie jednotlivca, pochádzajúceho z viacerých spoločenských vrstiev. Najsvetskejší charakter zo zachovaných diel má práve Valaská škola mravív stodola.

Valaskú školu stihol rovnaký osud ako *Slovenské verše*, zostala „zabudnutá“ v rukopise. Dielo je zostavené z Nót, ktorých je dvadsať jeden. Každá Nóta má šesťdesiatštyri veršový náboženský úvod. Po ňom nasleduje 59 dvanásťveršových strof. Verše sú štrnásťslabičné združené rýmované. Nótam predchádza Venovanie, Predmluva, citát z Biblie, *Obetování k chvále Krista Pána, Darování ku užitku tvému a Pripomínání o troj-*

¹⁰ HAMADA, M.: *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : VEDA: ÚSIL SAV, 1995, s. 169 – 186.

¹¹ KOMOROVÁ, K.: Františkánska knižnica v Matici slovenskej. www.snk.sk/snk/ki/032000/d1.html

¹² GÁFRIKOVÁ, G.: Komentár. In: GAVLOVIČ, H.: *Valaská škola mravív stodola*. Bratislava : VEDA, 1989, s. 764.

násobnej policii ku lepšému pochopení dobrých mravův. Na záver Gavlovič dodal *Prída-vek*, ktorý je kompične i obsahovo zhodný s Nótami. Záver tvoria časti *O smrti* a *O Súde posledném, který jest konec veku*.

Okrem Biblie mali na Valaskú školu podľa Gáfrikovej vplyv aj *Apophtegmata* a *Parabola sive Similia* od Erazma Rotterdamského, *Monitia politico – moralia* od poľského spisovateľa A. M. Fredra, *Disticha moralia Catonis* a *Sentencie* Joanna Stoebea.¹³

Gavlovič sa kriticky vyjadril (vplyv Fredra) vo Valaskej škole aj o novostoickej (Lipsiovej) filozofii, ktorá ovplyvnila Benického. Pred novostoikom vystríhal: „*Stoiko – politik má svedomí dobré, ale zlú policíu. Hle, stoiko – politikus svedomí síc chrání, / a regulu statečnosti až zbytečne brání. / Všecko honí do regule milej statečnosti, / proto nemá chvály žádnéj, že je v zbytečnosti...*“¹⁴

W. Bobek si vo svojej štúdií¹⁵ všimol didakticko-reflexívnu paralelu medzi obidvoma autormi. Okrem čiastočného rozboru textov sa cez konkrétne príklady snažil potvrdiť domnienku, že Gavlovič nielenže *Slovenské verše* poznal, ale čiastočne ho motivovali k napísaniu *Valaskej školy*. Ako príklady na porovnanie uviedol:

1. (Gavlovič) I, 33:

...Neprinese do kuchyne nic dluhé spávání,
ono se menuje žebrácké obľubování
Vím, že nechceš milý synu zostati žebrákom,
Tehdí nebud' krem potreby darebním ležákom

(Benický) 127:

Nemáš dlho spávať leda kde postávať
Chcešli hospodár bíti
Neb dlhé spávání pri uhlích stavání
Mnoho může škoditi...

Pôvodný Gavlovičov (kurzívou vyznačený) verš znel: „neb v přísloví se menuje žebrácké kochání“. Toto príslovie bolo uvedené už v zbierke D. Sinapia-Horčičku *Neoforum Latino-Slavonicum* (1678). Bolo teda všeobecne rozšírené.

2. (Gavlovič) I, 45:

...od dobrého mena v svete nic lepšého není...

III. 19

...Dobré meno cnostlivého tým víc ozdobuje,
a k činení statečnosti více podzbudzuje.
Nad všecké poklady více dobré meno platí,
Ale skrže samopašnosť snadno se utratí...

¹³ GÁFRIKOVÁ, G.: Ref. 12, s. 780.

¹⁴ GAVLOVIČ, H.: *Valaská škola mravův stodola*. Bratislava : VEDA, 1989, s. 23.

¹⁵ BOBEK, W.: Ref. 2.

(Benický) 39:

Nič neni drahšieho chválitebnejšieho
zvlášte na tomto svete
Nad jméno a povest', Tu kdož obdaren jest,
Vzácný bývá po svete.

Podobné motívy boli tiež „obohrané“, nachádzajú sa v *Knihe prísloví* i v *Knihe Sirachovej*.

3. (Gavlovič) I, 46:

Spravedlive súdiť máš, čo k tobe prislúchá,
K lhárskym rečám nenakloňuj nikdy tvého ucha.
Ani v súde od žiadného nepríjmaj darúv,
nebo dary zaslepujú i dobrých richtárúv...

(Benický) 8:

Hanba býti lhárem pro dary neb pro peníze
Dar prokurátovi, jsúdy richtárovi
Dané jsú po decrete.

183:

...Ale kdo za dary pravdu zhledává
Ten lhárem časem bývá.

Podľa G. Gáfríkovej skôr mohlo ísť o spoločnú predlohu Erazma Roterdamského.¹⁶ Tieto tri príklady poslúžili Bobekovi len ako analógie, spríbuznené spoločnými témami. Príklad, ktorý „presvedčil“ väčšinu slovenských literárnych vedcov, boli Bobekov dôraz na Gavlovičov omyl s „krokodílím spevom“.

(Benický) 88:

Syrenés spíváním, krokodíl s plakáním
Mnohých ptákúv zvolává,
Než když se zletujú, k nemu priletujú,
Nevolných zaškrtává.

(Gavlovič) II, 35:

...Krokodíllus žalostivým hlasem nekdy spívá,
kdo se k nemu približuje, pokrm jeho bývá.
Sívá Sirén, spev líbežný ponúká ku spaní,
Poslúchajících morduje krem všeho nadání...
...Tak nekterí klamú jiných v spúsobe sladkosti...

¹⁶ GÁFRÍKOVÁ, G.: Ref. 12, s. 797.

Benického jazyk je taký výrazný a rudimentárny, že je nepravdepodobné, aby Gavlovičovi slúžil ako predloha. Skôr je na mieste domnienka, že Gavlovič mal iný menej zrozumiteľný vzor, pravdepodobne inojazyčný. Dá sa ale predpokladať, že zdrojom mohol byť pre obidvoch aj rovnaký prameň.

Bobek ďalej uviedol ešte dva príklady, ktorým v Komentári Gizela Gáfriková určila iné, primeranejšie predlohy.¹⁷ Bobek svoje porovnanie ukončil konštatovaním o genetickom vzťahu oboch diel. Toto prisilné tvrdenie neberie do úvahy, že autori vychádzali z iných ideových princípov. Kým Benický chcel osloviť, pobaviť jemu primeranú vrstvu, Gavlovič *Valaskú školu* venoval tretiemu teda laickému františkánskemu rádu. Podnetná štúdia Bobeka však mala slúžiť len ako návrh na ďalšie skúmanie oboch textov a paralelných znakov. Napriek nedostatočnej hĺbkovej analýze, hypotéza o genetickom vzťahu diel bola všeobecne prijatá v slovenskej literárnej vede ako nemenný fakt.

Ťažisko súčasného skúmania problematiky by ale nemalo stáť na vytvorení novej obdobnej hypotézy. Pozorovaním textov by sa mal vytvoriť obraz dobového umeleckého vyjadrovania. Cez oba texty možno prezentovať stav rozvitosti používania jazyka a uplatnenie podnetov z iných diel, iných jazykov. Mišianik vyslovil hypotézu, že kým *Slovenské verše* v mnohých znakovoch reprezentujú doznievajúcu renesanciu, manierizmus, *Valaská škola* už inklinuje k nastupujúcemu osvietenstvu.¹⁸ Benický a Gavlovič sú však (napríklad u Minárika¹⁹) zaraďovaní do barokovej literatúry. Obe diela majú didakticko-reflexívny charakter a disponujú niektorými spoločnými témami, frazeologizmami, podobným slovníkom. Na oboch dielach vidno dobový stupeň jazykovo ustálenej nadnárodovej nekodifikovanej formy slovenčiny.

Porovnanie grafematických znakov oboch diel poskytuje len základné známe fakty, ktoré sú obsiahnuté aj v iných dobových materiáloch. Vzhľadom na všeobecnú platnosť a dlhodobú nemennosť nenadobúdajú relevantný charakter. Pri morfematickom porovnaní už nastáva posun k slovakizácii češtiny, kde staršie *Slovenské verše* majú české koncové morfémy, prípony. Jedinou výnimkou je genitív plurálu maskulín. Tu sa uplatňuje slovenská koncovka. Namiesto českej prípony -ů je slovenská morféma -úv (víteživ, snív, dvorív, pánív, sluhív, ritírív, bláznív atď.). Vo *Valaskej škole* už nastáva spomínaný posun k slovakizácii, keď sa využívajú dvojtvary pri koncovke -em/ -om (pánem, domem, žákem, ale aj pánom, domom, žákom) a spomínaná prípona -úv má aj podobu -ov (pánív, bláznív ale aj pánov, bláznov). Posun k slovenčine nemusí tkvieť v chronológii, ale môže súvisieť s jazykovými dispozíciami autora.

Podobná tendencia sa dá sledovať aj v slovnej zásobe. Lexika Petra Benického je dosť jednoduchá. Dá sa zhrnúť do ucelených skupín, ktoré vystihnú využívanie jazyka u autora. Najfrekvencovanejšie plnovýznamové slová sú napríklad: blázon, bohatstvo, čas, človek, lenivosť, márnosť, nepravosť, pán, práca, pobožný, poctivosť, poddaný, pravda, statek, spravodlivosť, srdce, stálosť, súd, svet, šťastie, vec, vojna, žiadosť. Rovnako by sa mohol vytvoriť slovník *Slovenských veršov* pre zvieracie pomenovania, ozna-

¹⁷ GÁFRIKOVÁ, G.: Ref. 12.

¹⁸ MIŠIANIK, J.: *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 464.

¹⁹ MINÁRIK, J.: Ref. 1.

čenie osôb podľa pracovného zamerania, slovník cudzích slov a slovník vlastných mien. Vytvoril by sa presný záber autora a vzhľadom na časté opakovania spomenutých slov v texte, nenadobudla by slovníková časť rozsiahlejšie rozmery. Podobná snaha zmapovať *Valaskú školu* by narazila na obsiahly materiál, množstvo synonym, homonym. Zbežným prorovnaním slovnej zásoby oboch diel sa dá usudzovať, že najčastejšie používané slová v *Slovenských veršoch* tvoria časť lexiky vyskytujúcej sa aj vo *Valaskej škole*.

Zameranie ďalšieho porovnávanía by malo smerovať skôr k témam, frazeologizmom, ktoré u oboch autorov smerujú k opačným výsledkom, opozičným tvrdeniam (napr. využitie úplne iných príkladov z rovnakého zdroja; z Ezopových bájok; vzťah Benického k chudobe a k bohatstvu je odlišný ako u Gavloviča, opačný postoj autorov pri hodnotení starších ľudí atď.). Takýmto postupom bude možné presvedčivo spochybniť genetický vzťah oboch diel.

Dobová prax vo svetle transformácií rozprávky o Popolvárovi

JANA PÁCALOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Dobová prax romantikov na poli ľudovej slovesnosti bola do konca sedemdesiatych rokov 20. storočia reflektovaná ako činnosť zberateľská a edičná. Sekundárna literatúra ukazuje romantikov ako verných pokračovateľov osvieteneckých a preromantických ideí, starožitníkov folklóru, ktorí, potulujúc sa po kopaničiach, zhromažďujú bohatstvo kultúrneho dedičstva „národa“. Neadekvátne idealizovanie a prispôsobovanie sa vopred stanoveným cieľom (najmä v prácach folkloristov) nebrali na vedomie ani závažné svedectvá samotných otcov „slovenských ľudových rozprávok“: „Čo sa Tvojho návrhu týče, aby som ja šiel cestovať a tak sám ich (rozprávky – pozn. J. P.) zbieral a od ľudu počúval, na ten odpovedám, že som ja to pred dvoma rokmi mal v úmyslu a največia radosť by bola aj teraz pre mňa, keby som ho vyviest' mohol.“¹ Andrej Melicherčík opakovane označoval dobovú prax za zbieranie a zapisovanie poetickej tvorby slovenského ľudu.² Kým napr. Mária Dzubáková hodnotila charakter tejto činnosti neurčito a opatrne ako „svojrázne zápisy rozprávkových textov“,³ Melicherčík bol konkrétnejší. Pripustil, že romantici folklórne texty „upravovali“, pričom zdôraznil nejednotný prístup k ich „spracovaniu“. Výsledkom „zásahov štylistickej povahy“ boli „rozprávky do určitej miery štylizované a dotvorené“.⁴ Začiatkom osemdesiatych rokov sa situácia podstatne zmenila. Aktivity romantikov na čele s Pavlom Dobšinským sa vo všeobecnosti i naďalej hodnotia ako

¹ ELIÁŠ, M.: *Listy Jána Francisciho I. Martin* : Matica slovenská, 1990, s. 105.

² MELICHERČÍK, A.: *Pavol Dobšinský – portrét života a diela*. Bratislava : SVKL, 1959, s. 39.

³ DZUBÁKOVÁ, M.: Kategórie folkloristického pojmoslovía v romantizme. In: *Slovenská literatúra*, roč. 20, 1973, č. 4, s. 394 – 396.

⁴ MELICHERČÍK, A.: *Pavol Dobšinský – portrét života a diela*. Bratislava : SVKL, 1959, s. 92.